

महिला सबलीकरण गरज आणि महत्त्व

डॉ. शोभा तुकाराम रहाणे

सहाय्यक प्राध्यापक,

एस.एम.बी.एस.टी.महाविद्यालय, संगमनेर. ४२२६०५, जि. अहिल्यानगर, महाराष्ट्र

Corresponding Author: डॉ. शोभा तुकाराम रहाणे

DOI - 10.5281/zenodo.14875049

गोषवारा:

महिला सबलीकरण हा विकास आणि अर्थशास्त्रात महत्त्वाचा विषय बनला आहे. आर्थिक सबलीकरण महिलांना संसाधने, मालमत्ता यांच्या संदर्भात महत्वपूर्ण आहे. हे जोखीम घेण्यास आणि महिलांचे कल्याण सुधारण्यात देखील मदत करते. महिला सक्षमीकरण साक्षरता, शिक्षण, प्रशिक्षण आणि जागरूकता निर्माण करून महिलांचा दर्जा वाढवण्यास मदत करते. शिवाय, महिला सबलीकरण म्हणजे धोरणात्मक जीवन निवडी करण्याच्या स्त्रियांच्या क्षमतेवर भर देते ज्यांना पूर्वी नाकारण्यात आले होते ते होय. खरे सबलीकरण हे कार्ये सोपवणे किंवा प्रभारी कोण आहे हे ठरविण्यात मदत करते. सखोल स्तरावर, सशक्तीकरणाच्या भावनेने नेतृत्व करणे म्हणजे एखाद्याला धोका न वाटता सामर्थ्य आणि आत्मविश्वासाची भावना देण्यासाठी आंतरिक आधार देणे होय.

महिला सशक्तीकरणाच्या संकल्पनेचा अवलंब करणारे कार्यक्रम आणि धोरणे राबवून राष्ट्रे, व्यवसाय, समुदाय यांच्या विकासास फायदा होऊ शकतो. महिला सक्षमीकरणामुळे विकासासाठी उपलब्ध मानवी संसाधनांची गुणवत्ता आणि प्रमाण वाढते. मानवाधिकार आणि विकासाची भूमिका विचारात घेताना महिला सबलीकरण ही मुख्य प्रक्रियात्मक समस्यांपैकी एक समस्या आहे.

कीवर्ड: सबलीकरण, महिला सबलीकरण, महिला सक्षमीकरणाचे घटक आहेत, महिला सक्षमीकरणाची गरज आणि महत्त्व, महिला सक्षमीकरणावर परिणाम करणारे घटक.

प्रस्तावना:

सबलीकरण ही उपेक्षित लोकांसाठी मूलभूत संधी प्राप्त करण्याची प्रक्रिया आहे. महिला सबलीकरण महिलांना विविध सामाजिक समस्यांमधून जीवन-निर्धारित निर्णय घेण्यास प्रवृत्त करते. त्यांना लिंग भूमिका किंवा इतर अशा भूमिका मांडण्याची संधी असू शकते, ज्यामुळे त्यांना इच्छित उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी अधिक स्वातंत्र्य मिळते.

महिलांचे सबलीकरण आर्थिक आणि सामाजिक परिणामांची गुरुकिल्ली आहे. महिलांना सक्षम करणाऱ्या प्रकल्पांचे फायदे मुख्य प्रवाहापेक्षा जास्त आहेत. हवामान बदल आणि गरिबीमुळे असमानता आणि सामाजिक अन्यायापर्यंत अनेक आव्हानांचा सामना जगासमोर आहे. या आव्हानांचा

सामना करण्यासाठी सर्वात प्रभावी साधनांपैकी एक म्हणजे महिलांचे सबलीकरण. महिलांमध्ये गुंतवणूक करणे हा केवळ सामाजिक न्यायाचा विषय नाही; तर उज्वल, अधिक टिकाऊ भविष्यासाठी ही एक धोरणात्मक गुंतवणूक आहे. शाश्वत विकास साध्य करण्यासाठी, विशेषतः भारताच्या संदर्भात, महिला सक्षमीकरणाच्या महत्त्वपूर्ण भूमिकेचा शोध घेणे आवश्यक आहे.

सबलीकरण ची व्याख्या:

सबलीकरण म्हणजे लोकांमध्ये आणि समुदायांमध्ये स्वायत्तता आणि आत्मनिर्णयाची पदवी प्रदान करणे. हे त्यांना त्यांच्या स्वारस्यांचे एक जबाबदार आणि स्वयं-निर्धारित मार्गाने प्रतिनिधित्व

करण्यास सक्षम करते, त्यांच्या स्वतःच्या अधिकारावर कार्य करण्यास मदत करते.

सबलीकरण म्हणजे स्वतःला किंवा इतरांना महत्त्वाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी प्रेरित करण्याचा सराव होय. हे लोकांना पुढाकार घेण्यास, स्वतःसाठी निर्णय घेण्यास आणि जटिल समस्या सोडविण्यास सक्षम करते.

महिला सबलीकरण ची व्याख्या:

महिला सक्षमीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे स्त्रिया लिंग-आधारित असमान शक्ती संबंधांबद्दल जागरूक होतात आणि घर, कामाच्या ठिकाणी आणि समाजात आढळणाऱ्या असमानतेच्या विरोधात बोलण्यासाठी एक मोठा आवाज प्राप्त करतात.

महिला सक्षमीकरणाची व्याख्या अनेक पद्धतींमध्ये केली जाऊ शकते, ज्यामध्ये महिलांचे दृष्टिकोन स्वीकारणे, त्यांना शोधण्याचा प्रयत्न करणे आणि शिक्षण, जागरूकता आणि साक्षरता, समाजात समान दर्जा, उत्तम आजीविका आणि प्रशिक्षण याद्वारे महिलांचा दर्जा वाढवणे. महिला सबलीकरण महिलांना विविध सामाजिक समस्यांमधून जीवन-निर्धारित निर्णय घेण्यास सुसज्ज करते आणि परवानगी देते.

महिला सक्षमीकरणाची गरज:

१. महिला सबलीकरण म्हणजे दर्जेदार जीवन जगणाऱ्या सर्व क्षेत्रातील निर्णय प्रक्रियेत महिलांना सहभागी होण्याची शक्ती देणे.
२. महिलांचे सबलीकरण त्यांना जीवन आणि कुटुंबाच्या संदर्भात स्वतःचे निर्णय घेण्यास मदत करते.
३. महिला सबलीकरण म्हणजे विचार, अधिकार, निर्णय आणि कृती या सर्व बाबींमध्ये महिलांना स्वतंत्र बनवण्याची प्रक्रिया आहे.

४. महिला सबलीकरण समाजात लैंगिक समानता वाढवते आणि देशाच्या विकासात भर घालते.
५. कुटुंब, समाज आणि राष्ट्राच्या वाढीसाठी महिला सक्षमीकरण आवश्यक आहे.
६. भारतीय संविधानानुसार 'समानतेचा अधिकार' कायदा भारतातील महिलांचे सबलीकरण करण्यास मदत करतो.
७. गरिबी, निरक्षरता आणि महिलांवरील हिंसाचार हे महिलांच्या सक्षमीकरणात अडथळे आणणारे काही घटक आहेत.
८. महिला सक्षमीकरणामुळे महिलांना रोजगार, शिक्षण आणि आर्थिक विकासाच्या समान संधी मिळतात.
९. महिलांना सक्षम बनवण्यात शिक्षणाची मोठी भूमिका आहे कारण सुशिक्षित स्त्रिया जीवनातील योग्य निर्णय घेऊ शकतात.
१०. भारत सरकारने महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी 'बेटी बचाओ बेटी पढाओ', 'उज्वला योजना', 'महिला शक्ती केंद्रे' इत्यादी विविध योजना सुरू केल्या आहेत.
११. महिला सक्षमीकरणामुळे ग्रामीण तसेच मेट्रो भागातील महिलांचे जीवनमान सुधारण्यास मदत होते.
१२. महिला सक्षमीकरणामुळे स्त्री भ्रूण हत्येचे क्रूर गुन्हे रोखण्यात मदत होते.
१३. कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिलांवरील गुन्हे कमी होण्यास देखील हे मदत करते.
१४. भारतातील बहुसंख्य लोकसंख्या खेड्यात राहते म्हणून सरकारने महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी विशेषतः ग्रामीण भागात लक्ष केंद्रित केले पाहिजे.

महिला सक्षमीकरणाचे पाच घटक आहेत:

१. महिलांची आत्म-मूल्याची भावना
२. निवड करण्याचा आणि ठरवण्याचा त्यांचा अधिकार
३. संधी आणि संसाधनांमध्ये प्रवेश मिळवण्याचा त्यांचा अधिकार
४. घरामध्ये आणि घराबाहेर, त्यांच्या स्वतःच्या जीवनावर नियंत्रण ठेवण्याचा त्यांचा अधिकार
५. राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अधिक न्याय्य सामाजिक आणि आर्थिक व्यवस्था निर्माण करण्यासाठी सामाजिक बदलाच्या दिशेने प्रभाव टाकण्याची महिलांची क्षमता.

महिला सक्षमीकरणाचे महत्त्व:

भारतीय महिलांना त्यांची स्वतंत्र भूमिका प्रदान करण्यासाठी महिला सबलीकरण आवश्यक आहे. महिला सबलीकरण हा महिलांचा आवश्यक अधिकार आहे. त्यांना समाज, अर्थशास्त्र, शिक्षण आणि राजकारणात योगदान देण्याचे प्रमाणिक अधिकार असले पाहिजेत. त्यांना उच्च शिक्षण घेण्यास मान्यता दिली जाते आणि त्यांना पुरुषांप्रमाणेच काही बाबतीत समान वागणूक मिळावी.

१. समाजाचा सर्वांगीण विकास सुनिश्चित करते: भारतातील महिला सबलीकरण ही समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रमुख अटीपैकी एक आहे. समाजाच्या विकासात सहभागी होण्यात काही गैर नाही. कॉर्पोरेट्सच्या जगात, महिला वैद्यकीय, अभियांत्रिकी इत्यादी क्षेत्रांमध्ये असंख्य भूमिका बजावत आहेत. तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात भाग घेण्याव्यतिरिक्त, त्या पोलीस, नौदल, सैन्य इत्यादी सुरक्षा सेवांमध्ये उत्साहाने भाग घेत आहेत. त्यांच्या या सर्व सेवा समाजाला वेगळ्या पातळीवर घेऊन जात आहेत.

२. त्यांची बुद्धिमत्ता पातळी: मागील दशकांमध्ये, महिला सक्षमीकरणात एकसमान वाढ झाली आहे. महिलांना त्यांच्या गरजा आणि अधिकार, स्वाभिमान, आत्मविश्वास आणि स्वातंत्र्य असणे आवश्यक आहे. लिंगाच्या आधारे लोकांचे वर्गीकरण करणे अवास्तव आहे, आणि त्याला महत्त्व नाही. तरीही महिलांना कमी मोबदला दिला जातो, स्वयंपाक करणे अपेक्षित असते आणि त्यांच्या कुटुंबीयांकडून त्यांना प्रतिबंधित केले जाते. या परिस्थितींवर मात करण्यासाठी आणि समाजात स्वतंत्र भूमिका मिळवण्यासाठी महिला सक्षमीकरणाची गरज आहे.

महिला सबलीकरण हा महिलांचा मूलभूत अधिकार आहे. त्यांना शिक्षण, समाज, अर्थकारण आणि राजकारणात भाग घेण्याचे समान अधिकार असू शकतात. त्यांना उच्च शिक्षण घेण्याची परवानगी दिली जाते आणि त्यांना पुरुषांप्रमाणे समान वागणूक दिली पाहिजे.

३. बेरोजगारी सोडवण्यास सक्षम: बेरोजगारी ही विकसनशील समाजातील सामान्य समस्यांपैकी एक आहे. या संशोधनानुसार लोकसंख्येपैकी अर्ध्या / निम्म्या महिला आहेत. भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या मदतीने महिलांची बेरोजगारी आणि कामाच्या ठिकाणी असमान संधी दूर केल्या जाऊ शकतात. जेव्हा जेव्हा महिलांना बेरोजगारीचा सामना करावा लागतो तेव्हा त्यांच्या खऱ्या क्षमतेचा काहीही उपयोग होत नाही. महिलांची ताकद आणि क्षमता वापरण्यासाठी त्यांना समान संधी उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत.

४. बुद्धिमत्तेबद्दल जाणून घ्या: स्त्रियांच्या जगण्याचे अवलोकन करून त्यांचे विश्लेषण करणे, समजून घेणे आवश्यक आहे. समस्यांकडे वाटचाल करून आणि उपाय शोधण्याच्या मार्गाने तुम्ही त्यांच्या बुद्धिमत्तेच्या पातळीचा अंदाज लावू शकता. समकालीन युगात, स्त्रिया तांत्रिक अडचणी उलगडण्यात पारंगत आहेत.

यात महिला सक्षमीकरणाची भूमिका महत्त्वाची आहे. भारतात महिला सक्षमीकरणाशिवाय समाजाला महिलांची बुद्धिमत्ता ओळखू आणि समजून घेता येणार नाही.

भारतातील महिला सक्षमीकरणावर परिणाम करणारे घटक:

१. लैंगिक भेदभाव: लिंगभेदाच्या समस्येमुळे भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या गतीवर परिणाम झाला आहे. सर्व क्षेत्रांमध्ये लिंगभेद तपासणे आवश्यक आहे. महिलांना सशक्त बनवण्याचा हेतू साध्य करण्यासाठी प्रत्येक स्तरावर निर्णय घेण्यामध्ये आणि दिशा प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेण्यासाठी महिलांना एक स्थान प्रदान करणे आवश्यक आहे. त्यांना योग्य प्रशंसा आणि प्रसिद्धी देणे आवश्यक आहे.

२. शैक्षणिक घटक: शिक्षण हा प्रगती आणि वाढीचा सर्वात जीवंत घटक आहे. भारतातील महिला सक्षमीकरण आणि मानव संसाधन विकासाची अपेक्षा करण्यासाठी हे एकमेव महत्त्वाचे साधन आहे. हे रोजगार मिळवण्याच्या आणि उपजीविका करण्याच्या शक्यतांवर प्रकाश टाकते, ज्यामुळे महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणाचे पुनरुज्जीवन होते. विकसित देशांच्या समुदायात सामील होण्यासाठी, लोकांनी स्त्री शिक्षणाचे मूल्य आणि महत्त्व समजून घेतले पाहिजे आणि त्याद्वारे भारताला प्रगतीच्या मार्गावर आणण्यासाठी एकत्रित प्रयत्न केले पाहिजेत. शिक्षण व्यक्तीला विवेकशील बनवते, त्यांना समजून घेण्यास, अर्थ लावण्यास, टीका करण्यास आणि शेवटी त्यांचे वातावरण बदलण्यास सक्षम करते. याचा परिणाम विपुल कौशल्यांच्या प्रवेशामध्ये होतो ज्यामुळे एखाद्या व्यक्तीचा उत्साह वाढतो आणि आयुष्याला अधिक चांगल्या स्वरूपात आकार देण्यासाठी तिची प्रवीणता वाढते.त्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे.

३. मास मीडिया : मास मीडिया हे भारतातील विशेषतः महिला सशक्तीकरणाशी संबंधित समस्या मांडण्यासाठी आणि प्रसारित करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण कार्य बजावण्यासाठी जबाबदार आहे. महिलांच्या प्रतिष्ठेशी संबंधित असंख्य कार्यक्रमांमुळे प्रसारमाध्यमांनी तिच्या पतीला त्याच्या पत्नीशी आदर आणि आदराने वागण्यास सक्षम केले. तो त्याची वृत्ती पुन्हा तयार करू शकतो आणि तणाव आणि चिंता कमी करण्यासाठी तिला घरगुती क्षेत्रात मदत करू शकतो. पती आणि कुटुंबातील इतर सदस्यांचा स्त्रियांबद्दलचा दृष्टीकोन आणि संभाषणाची पद्धत सुधारण्यात मास मीडिया महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

४.असंख्य कायद्यांसह महिला विकास कार्यक्रम अंमलबजावणी: खेडेगावात किंवा भारताच्या ग्रामीण भागात व्यावसायिक कार्यक्रमांसह कृतीवर आधारित प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि महिलांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी विकासाभिमुख उद्योजकता विकास कार्यक्रम आयोजित करणे आवश्यक आहे. तत्पर निर्णय घेण्यासाठी त्यांची कार्यक्षमता आणि क्षमता वाढवून स्वयंरोजगार बनणे. विनियमन आणि गैरवापर प्रतिबंध कायदा 1994 तसेच PNT ACT (प्री-नॅटल डायनोस्टिक तंत्र कायदा) सहसंबंधित इतर नियमांद्वारे अद्याप जन्मलेल्या मुलाच्या लिंग निर्धारणास प्रतिबंधित करून स्त्री भ्रूणहत्या आणि भ्रूणहत्येशी संबंधित प्रकरणे तपासणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. विवाह, वारसाहक्क, घटस्फोट, दत्तक, हुंडा आणि नैतिक सुरक्षा किंवा लैंगिक विरुद्ध संरक्षण भारतातील महिला सक्षमीकरणाचे ध्येय पूर्ण करण्यासाठी छेडछाडीची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे

५. महिलांच्या वृत्तीतील बदल: महिलांनी त्यांच्या दडपशाहीबद्दल जागरूक राहून, पुढाकार दर्शवून आणि त्यांच्या स्थितीत बदल घडवून आणण्याच्या संधी जप्त करून स्वतःला सक्षम केले पाहिजे. सबलीकरण हे आत्म्यामधून आले पाहिजे. महिलांनी त्यांच्या

दृष्टिकोनात मोठा बदल करून स्वतःला सक्षम बनवण्याची गरज आहे.

सारांश:

महिला सक्षमीकरण म्हणजे महिलांच्या जीवनात समान बदल घडवून आणणे. याचा अर्थ महिलांना चांगले शिक्षण, नोकऱ्या आणि महत्त्वाच्या निर्णयांमध्ये मदत करणे, जेव्हा महिला सक्षम होतात, तेव्हा त्या त्यांचे ध्येय आणि जग अधिक चांगल्या प्रकारे साध्य करू शकतात. कुटुंबे, शाळा आणि सरकार यांसह प्रत्येकासाठी महिलांच्या हक्कांचे आणि संधींचे समर्थन करणे महत्त्वाचे आहे. असे केल्याने, आम्ही एक न्याय्य समाज तयार करू शकू जिथे स्त्री आणि पुरुष दोघेही यशस्वी होऊ शकतात. शेवटी, महिलांना सक्षम बनवण्याचा फायदा केवळ महिलांनाच नाही तर समाजातील प्रत्येकाला होतो. अनेक जागतिक नेत्यांनी आणि विद्वानांनी असा युक्तिवाद केला आहे की, स्त्री-पुरुष समानता आणि महिला सक्षमीकरणाशिवाय शाश्वत विकास हा अशक्य आहे. शाश्वत विकास महिला सक्षमीकरणासह पर्यावरण संरक्षण, सामाजिक आणि आर्थिक विकास स्वीकारतो. महिला आणि विकासाच्या संदर्भात, सक्षमीकरणामध्ये महिलांना स्वतःहून निवडण्यासाठी अधिक पर्यायांचा समावेश करणे आवश्यक आहे.

संदर्भसूची:

1. Sarika Sharma (2015):- “Women Empowerment In India” Kunal Books Publication.
2. R.K.Bakshi (2012) “Challenges of Women Empowerment” Akhanda Publishing House
3. <http://www.unescwa.org/sd-glossary/women-empowerment>
4. <https://www.googleadservices.com/pagead>
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_empowerment
6. <http://eige.europa.eu/publications/resources>
7. <https://www.worldvision.com.au/womens-empowerment>
8. UN Commission on the Status of Women (2002). Agreed Conclusions on eradicating poverty, including through the empowerment of women throughout their life cycle, in a globalising world
9. Invest in Her, Invest in Our Future: Why Women's Empowerment is key to Sustainable Development in India Published: 06 August, 2024